

УЧАСТЬ УКРАЇНИ В СКЛАДІ СРСР У ДІЯЛЬНОСТІ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ УСТАНОВ СИСТЕМИ ООН (1945-1992 рр.)

**КОЧУБЕЙ Ю. М.,
Надзвичайний і
Повноважний Посол
України, кандидат
філологічних наук,
доцент**

*Голова
Українського товариства
зовнішньої політики*

Можна сказати, що Україна в 1945 році знову нібито стала дійовою особою на міжнародній арені, більше того – членом-фундатором ООН – світової міжнародної організації, покликаної забезпечувати мир і безпеку на нашій планеті. Вона була частиною СРСР, який був великою державою, де панувала злочинна по своїй суті влада, антинародна і антидемократична, що продовжувала політику царської імперії, спрямовану на русифікацію і колоніальну експлуатацію національних окраїн, у тому числі й України.

Не буду говорити про причини, які спонукали Радянський Уряд 1944 року зробити деякі поступки союзним республікам стосовно участі в міжнародному житті. Вважаю, що певну роль відіграв і той факт, що на Західній Україні розгортала свою визвольну боротьбу УПА.

Цілком зрозуміло, що Українська РСР не мала і не могла мати своєї зовнішньої політики, бо була фактично квазідержавним утворенням у рамках ультрацентралізованої унітарної держави. Тож участь її у вирішенні міжнародних політичних і безпекових питань на форумах ООН була ефемерною і слугувала тільки виключно інтересам супердержави, якою на той час був СРСР. Це не означає, що делегації УРСР, наші представники не намагалися бути активними учасниками обговорення всіх важливих питань, відстоювати своє право на рівні з іншими країнами світу брати участь у міжнародному житті. Просто, через відсутність реального суверенітету і необхідних засобів проводити свій політичний курс участь України в політичних органах ООН, у тому числі й у Раді Безпеки, не могла мати якогось впливу на перебіг тих чи інших подій у світі. Хоча за дорученням МЗС СРСР наші делегації іноді брали на себе

відповідальність за ті чи інші ділянки роботи, що може свідчити про достатньо високий рівень кваліфікації українських дипломатичних працівників.

Принципово інше, на наш погляд, значення мала участь УРСР в діяльності спеціалізованих установ системи ООН, таких як ЮНЕСКО, МОП, МАГАТЕ, ВПС та інші, які здійснюють так звану “програмну діяльність”, тобто займаються конкретними речами, хоча, в основному під натиском “соціалістичного табору”, досить часто втягувалися в політичну боротьбу, відтворюючи під час своїх генеральних конференцій чи сесій виконавчих рад засідання Генеральної асамблеї ООН. Як зазначають автори одного посібника: “Спеціалізовані установи розробляють і ухвалюють тексти багатосторонніх конвенцій (останні можуть також розроблятися в межах міжнародних конференцій, скликаних під егідою спеціалізованих установ), міжнародні технічні регламенти, рекомендації і рішення. Окрім цього, спеціалізовані установи виконують важливу функцію координації діяльності держав у відповідних сферах, у наданні технічної допомоги країнам, в обміні інформацією тощо”¹.

Юридичне обґрунтування участі України в діяльності міжнародних організацій дав свого часу проф. В. Василенко² і я на цьому зупинитися не буду. Мое дослідження показує, що вся легітимність нашої участі в спецстановах системи ООН полягає в членстві в ООН. Саме воно відкрило можливість без особливих ускладнень, коли настав відповідний момент, Україні вступити до багатьох установ, чого не можна сказати про інші міжнародні організації, наприклад, Раду Європи.

Українська політична еміграція на Заході всіма силами намагалася підірвати фундамент, що лежав в основі легітимності участі УРСР в міжнародній діяльності, закликаючи бойкотувати делегації УРСР, не визнавати їх повноважень, організували відповідні демонстрації. Успіхів діаспора в цьому не мала, не зважаючи навіть на шторми “холодної війни” між США та СРСР. З точки зору історії така тактика була не розумною, була на користь ворожих сил, які не визнавали, а деякі не визнають і досі, права українського народу на свою самостійну суверенну державу. Робота ж представників УРСР в міжнародних організаціях давала змогу утримувати країну “Україна” у формі УРСР серед суб’єктів міжнародного права, хай і з усіченими прерогативами і повноваженнями, що впливало із членства в Союзі. Участь делегацій УРСР, оті таблички на столах з написом “Ukrainian SSR”, щодня нагадували представникам інших держав, що існує український народ. Тому визнання незалежної України в 1991-1992 рр. пройшло без зайвих ускладнень, бо визнаючи членство України в ООН, інші держави опосередковано визнавали її правосуб’єктність.

Ми розглядаємо діяльність УРСР в складі СРСР в організаціях системи ООН в таких хронологічних рамках: від 1945 року до 1991 року, тобто до проголошення незалежності. Розглядаючи питання участі в діяльності спецстановах ООН, ми не забуваємо, що наші представники також працювали в організаціях, створених поза ООН, наприклад ІНМАРСАТ, МБВ, Дунайська комісія, в спеціальних програмах, що переросли в, по суті, окремі організації такі як ПРООН, ЮНЕП, ЮНІСЕФ, ЮНКТАД, або ЮНІДО, у регіональних і функціональних комісіях ЕКОСОП, у постійних комітетах і комісіях ЕКОСОП. Не слід забувати також про Міжнародний Суд та Постійну палату Третейського суду.

Україна набувала членства в спецстановах кількома потоками. Перші організації, членом яких стала УРСР були ті, які виникли ще в ХІХ столітті як адміністративні унії, що мали на меті врегулювати відносини між державами в конкретних сферах практичної діяльності, які набули міждержавного характеру – такі як електрозв’язок (телефон, телеграф), поштові перевезення, метеорологічна служба, санітарний контроль. Ці організації стали спецстановами ООН і Українська РСР відразу приєдналася до них, бо вони розглядали цілу низку конкретних технічних питань, які мали велике значення як для самої України, беручи до уваги розміри її території та кількість населення, так і для решти світу, бо відповідні служби всіх держав у таких сферах взаємно пов’язані. Пам’ятаючи це, Союзний уряд допустив участь України в таких організаціях. Тож Українська РСР стала членом Всесвітнього поштового союзу в 1948 р., Всесвітнього союзу електрозв’язку – у 1947 р., Всесвітньої метеорологічної організації – у 1948 р., Всесвітньої організації охорони здоров’я – у 1948 р. Щодо останньої організації – ВООЗ, то через нестачу коштів на внески участь УРСР у ній було призупинено і повноправна участь нашої держави в цій важливій організації була поновлена тільки в 1992 році. Цей факт свідчить про те, що питання участі-неучасті України вирішувалося в Москві без всяких формальностей, на рівні чиновників. Подібне сталося і з участю в Дунайській Комісії, в якій УРСР брала участь з самого початку її існування (1949), а десь наприкінці 50-х МЗС СРСР вирішив, що нема чого витратити валюту на українських делегатів і став сам представляти Україну на сесіях Дунайської Комісії. МЗС УРСР даремно намагалося відновити справедливість і тільки з 1992 року нашу участь в Комісії було відновлено.

Не мали успіху і спроби МЗС УРСР через Міністерство зв’язку СРСР вирішити питання про випуск “української” поштової марки. Нам було відмовлено на тій підставі, що марки “те же деньги”, хоча в ті часи вже повним ходом йшло розповсюдження “українських” лотерейних квитків. Це був один із радянських способів “ви-

качування” грошей з населення. Слід відзначити, що в ті часи такі централізовані на 100% і по суті підпорядковані спецслужбам відомства як Мінзв’язку та Держметеослужба боялися підтримувати ініціативи МЗС. На велетенський спротив наражалися також ініціативи створити міністерство зовнішньої торгівлі УРСР: Москва не хотіла ні на йоту поступитися своєю монополією, хоча з точки зору прагматики (об’єму зовнішньої торгівлі, участі українських підприємств у виконанні союзних програм експорту) таке міністерство необхідно було організувати вже давно.

Другий потік вступу до міжнародних організацій, у тому числі до спецустанов, припав на період після смерті Й. Сталіна, коли СРСР вийшов із стану самоізоляції та повернувся до ряду організацій, в яких не брав участі, як в “ідеологічно шкідливих”, і став відновлювати свої позиції в Секретаріаті ООН та секретаріатах інших організацій. Україна стала брати участь в роботі Міжнародної організації праці (з 1954 р.), ЮНЕСКО (теж з 1954 р.), МАГАТЕ (з 1957 р.). ВОІВ стала спецустановою з 1967 р., а Україна приєдналася до цієї організації в 1971 році, підписавши Паризьку конвенцію з авторського права. Непідписання Україною цієї конвенції, коли її підписав СРСР, створило б складну ситуацію для її учасників, бо Україна могла б не дотримуватися положень конвенції, а весь СРСР міг би користатися з цього, тобто створилася б величезна діра для випуску неліцензованої продукції. Захід цього допустити не міг.

З усіх значних спецустанов Українська РСР не вступила тільки до ФАО. Не вступив і СРСР, бо треба було платити дуже великі внески. Але організація ця була дуже корисною і тому було придумано трюк, щоб “малою кров’ю” мати потрібний результат: заяву на вступ подала УРСР, яка мала б сплачувати значно менші внески, а потрібну інформацію та інше мав би весь Радянський Союз. Але “трюк” розкусили і Виконавча адміністрація прийняла рішення підтримати кандидатуру Української РСР, якщо до ФАО вступить і СРСР.

До виключно союзної компетенції належала участь Радянського Союзу в таких тісно пов’язаних з оборонними справами організаціях як Міжнародна морська організація та Міжнародна організація цивільної авіації, в яких Україна стала членом у 1994 та 1992 роках відповідно.

Що стосується нашої діяльності в МОП, то вона була дуже напруженою. Для соціалістичних країн теоретично МОП була ніби непотрібною, бо вважалося, що всі права трудящих і всі соціальні стандарти зберігаються найкраще в нас, у країні соціалізму і далі підвищувати їх немає потреби. Насправді, нам ще треба було дуже тягтися, аби досягти рівня передових країн капіталістичного світу. Тому певну користь для наших спеціалістів мала робота в т. зв. галузевих

комітетах: з умов праці в чорній металургії, у вугільній промисловості, у будівництві та ін. Правда, недовіру на Заході викликали радянські одержавлені профспілки, представники яких співали діфірамби урядові, за що їх і не допускали до роботи в “Групі трудящих” разом з профспілковими діячами фашистської Іспанії.

З ініціативи делегацій УРСР приймалися резолюції, наприклад, “Про усунення дискримінації за ознакою статі у питанні заробітної плати”, “Про видавничу діяльність МОП” та ін.³

Особливою активністю відзначалася діяльність України в такій важливій організації як ЮНЕСКО – Організації Об’єднаних націй з питань освіти, науки і культури, до чого згодом стала додаватися й інформація. Спочатку в Москві і Києві не надавали особливого значення участі в діяльності ЮНЕСКО і створені згідно із Статутом Національні комісії функціонували при міністерствах культури і особливими успіхами похвалитися не могли. Потім керівництво зрозуміло, який великий потенціал для розгортання ідеологічної та політичної боротьби в умовах “холодної війни” має ця організація і секретаріати національних комісій СРСР і УРСР були включені в штат МЗС. І досі головою Національної комісії є один із заступників міністра закордонних справ.

Членство в цій організації відкривало певні можливості й для України в особі УРСР⁴. І ці можливості патріотично налаштована громадськість і свідомі дипломатичні працівники намагалися використати.

Активна робота розгорталася в галузі освіти, науки і культури. Цілий ряд наукових програм ЮНЕСКО, такі як океанографічна (через автономну Міжнародну океанографічну комісію), гідрологічна, геологічної кореляції, наукової інформації (ЮНІСІСТ), МАБ давали нагоду нашим науковцям включитися в міжнародний науковий обмін, поширюючи таким чином інформацію про нашу країну, її науковий потенціал і творчі здобутки. Десять років діяла спеціальна позабюджетна гуманітарна програма “ЮНЕСКО-Чорнобиль”.

Молоді вчені з АН УРСР та деяких інших закладів одержали змогу на стипендії ЮНЕСКО виїжджати до відомих наукових центрів за кордоном, стажуватися там, знайомитися з новітніми досягненнями зарубіжних вчених у відповідних галузях.

Безперечно, розширення міжнародних контактів наших науковців в цілому благотворно впливало на розвиток української науки, зміцнення її потенціалу, що відчувається і досі, бо обміни, започатковані в попередні роки, продовжували позитивно діяти навіть у важкі для нашої науки 90-і роки. Слід зауважити, що керівництво АН УРСР цілком адекватно розуміло важливість співробітництва по лінії ЮНЕСКО і підтримувало відповідні ініціативи

Комісії в справах ЮНЕСКО. Звісно, вся робота проходила під неусипним контролем ЦК партії, але оскільки вона здійснювалася на користь нібито безнаціональної “совєтської науки”, то заперечень особливих не викликала.

Інакше малися справи з участю в реалізації програм ЮНЕСКО в галузі гуманітарних наук і культури. Слід пам’ятати, що в 60-80-і рр. процес творення “єдиного радянського народу” набрав потворних форм, самі слова “Україна” та “український” намагалися не вживати, все, що хоча б якось вказувало на етнічну особливість українців, вважалося проявом націоналізму. На Заході Україну сприймали все більше як частину Росії, ідентичність нашого народу здавалася неясною і невиразною навіть для інтелектуалів США і Європи. Програми ЮНЕСКО в галузі культури давали можливість представникам України хоч якось знайомити чужинців з нашими духовними надбаннями, поширювати інформацію про свій край та його людей. Саме ці програми стали засобом ствердження ідентичності українського народу, обґрунтування нашого права на рівноправне життя у сім’ї народів світу.

Для цього використовувалися різні форми участі в реалізації програм ЮНЕСКО: участь у конференціях і симпозіумах, виставки, кіноперегляди, публікація різного роду матеріалів про українську культуру в наукових та популярних виданнях ЮНЕСКО та ін. Високохудожнє керамічне панно Людмили Мешкової, подароване Організації українським урядом, прикрашає одне з приміщень Штаб-квартири ЮНЕСКО в Парижі, поряд із творами Пікассо, Бена, Церетелі, Глазунова.

Представники України активно підтримали і взяли участь у розробці проекту ЮНЕСКО “Вивчення і поширення слов’янських культур”, з думкою, насамперед, про те, що, яка б не була “лінія партії”, виключити українців з переліку слов’янських народів не вдасться нікому. У створеній для координації діяльності всіх держав-членів організації Міжнародній асоціації вивчення і поширення слов’янських культур” (МАІРСК) наш представник Г.Д. Вервес працював ініціативно і наполегливо. У рамках проекту було видано кілька інформаційних матеріалів, у тому числі монографію про творчість Тараса Шевченка англійською мовою (автор – Л. Новиченко), низку інших публікацій у зарубіжних виданнях.

Багатотомна “Історія української культури”, яка нині виходить у світ в Києві, бере свій початок теж у цьому проекті ЮНЕСКО.

Що стосується України, то, на наше переконання, роль ЮНЕСКО у збереженні її національної ідентичності важко переоцінити: програми Організації за умов бездержавності українського народу і страшного асиміляційного тиску стали одним з інструментів утвердження його права на існування і гідне місце в колі народів світу.

Оскільки Радянський Союз намагався ідеологізувати і політизувати будь-яку сторону діяльності міжнародних організацій, то делегації УРСР витрачали великі зусилля на проштовхування на конференціях проектів резолюцій, в яких би засуджувався колоніалізм, расизм, апартеїд, імперіалістична політика гонки озброєнь. Як приклад, наведемо назви лише двох проектів резолюцій співавтором яких у 1976 р. стала й Українська РСР: “Про вклад ЮНЕСКО в справу миру та завдання щодо сприяння здійсненню прав людини і ліквідації колоніалізму і расизму та довгострокову програму заходів ЮНЕСКО щодо сприяння зміцнення миру”, або “Про роль ЮНЕСКО у створенні сприятливої громадської думки для припинення гонки озброєнь, скорочення нагромадження запасів зброї, систематичного зниження воєнних витрат, для переходу до роззброєння”⁵. Особливо гаряче засуджувалися ПАР щодо політики апартеїду та Ізраїль у зв’язку з політикою на окупованих арабських територіях. Найбільше для цього підходили конференції ЮНЕСКО і МОП, коли йшлося про порушення прав людини та профспілок. Можна сказати, що ефект від них наближався до нуля, зате можна було рапортувати про ще одну перемогу в ідеологічній боротьбі із Заходом.

Протягом довгих років йшла боротьба соціалістичного табору за право КНР та НДР, потім і Кампучії брати повноправну участь в діяльності ООН та інших організацій. Українська РСР була активним учасником дискусій з цих питань.

Для реалізації рішень відповідних керівних органів спецустанов у республіці були створені міжвідомчі комісії. Завданням дипломатів було всіма способами втягувати українські міністерства і відомства в реалізацію програм і проектів міжнародних організацій, пояснюючи, яку користь може принести доступ до свіжої інформації з тих чи інших питань, не чекаючи поки вона надійде з Москви. Багато залежало від того, хто очолював міжвідомчу комісію чи комітет по співробітництву з тією чи іншою організацією. Якщо представник був активний, висококваліфікований і патріот, то участь УРСР в роботі тієї чи іншої організації була активною і плідною, створювала відповідний “імідж” нашої республіки, нашої науки. Серед таких людей хотілося б назвати імена акад. М.В. Пасічника (МАГАТЕ), вже згаданого чл.-кор. АН УРСР Г. Вервеса, проф. Г. Цветкова (ЮНЕСКО), акад. А.Г. Колесникова, акад. В.М. Єремєєва (МОК-ЮНЕСКО).

Слід відзначити, що активна участь наших делегацій і окремих представників, їх професіоналізм і толерантне поводження сприяли тому, що УРСР обирали до складу керівних органів спецустанов та інших організацій⁶. Звичайно, щоб забезпечити обрання потрібна була дипломатична робота, яку здійснювали працівники МЗС. Оскільки апарат міністерства був невели-

кий, то тим хто, наприклад, займався питаннями Другого (економічного) комітету, треба було займатися і роботою ЄЕК і МОП і рядом інших організацій. Завдяки цьому ми були більш ерудованими в деяких питаннях, ніж працівники союзного МЗС. Наприклад, на сесії МОП американці внесли резолюцію про боротьбу з голодом, що завойовувало їм підтримку країн Третього світу. Я, будучи на сесії ООН, знав, що радянська сторона запропонувала поправку – додати скрізь, де згадувалося про голод, “и причины его порождающие”, що відкривало простір для критики всієї капіталістичної системи за те, що вона ніби породжує голод.

На завершення скажемо, що, накопичивши досвід, українська дипломатія, не зважаючи на

всі труднощі, пов’язані зі статусом України в той період, була помітною на міжнародній арені, вона не застрягла в сірому болоті невизначеності. Цьому причина – активна позиція: виступи практично з усіх питань, розробка так званих “ініціатив” для союзного МЗСу, висунення проектів резолюцій, поправок і підпоправок, співавторство окремих проектів резолюцій з іншими делегаціями, тоді як можна було б комфортно відсиджуватися. Крім того, ми також брали участь у реалізації статутних завдань чи програмної діяльності на своїй території. Все це дало змогу українській дипломатії достойно зустріти день проголошення незалежності України і відразу стати на захист національних інтересів своєї держави.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Міжнародні організації: Навчальний посібник / За ред. О.С. Кучика. – Т. I. – Київ: Знання, 2007. – С. 73.
- ² Див.: Василенко В.А. Правові аспекти участі Української РСР у міжнародних відносинах. – К.: Політвидав України, 1984.
- ³ Див.: Батюк В.Г. Україна в Міжнародній організації праці. – К.: Політвидав України, 1968. – 73 с.
- ⁴ Див.: Петрачков М., Коваленко-Косарик Т. Україна – член ЮНЕСКО. – Київ: Політвидав України, 1966; Зленко А.М. ЮНЕСКО и проблемы современности. – Киев: Политиздат Украины, 1984. – 198 с.
- ⁵ Українська РСР на міжнародній арені. – Збірник документів і матеріалів 1976-1980 рр. – Київ: Політвидав України, 1984. – С. 155, 158.
- ⁶ Див.: Українська РСР у міжнародних організаціях. – Довідник. – Київ: Політвидав України, 1984; Українська дипломатична енциклопедія в II томах. – Київ: Знання України, 2004.